ECUAȚIA POETICĂ SAU DESPRE *POETIZATUL* CREAȚIEI LUI VALERIU MATEI

Pompiliu CRĂCIUNESCU
Universitatea de Vest din Timișoara, România

Abstract: *Starting from the **reality-language-poetry** relationship, conceptually drawn through the comparative-critical valorisation of several reference contributions in the field – Paz, Heisenberg, Pessoa, Coşeriu and Morin – my conference aims at the mechanisms of establishing meaning in the poetic creation of Valeriu Matei. The finality of this process – which W. Benjamin calls **poetized** (**das Gedichtetete**), and Ștefan Aug. Doinaş "poetic truth" – is the dynamic unity of the intuitive-sensitive order with the intellective order. The synthetic analysis of the volume **Ecuațiile disperării/Equations of Despair** (2015), sprinkled with nuclei of applied hermeneutics, highlights that Valeriu Matei makes "the transition from the functional unity of life to the functional unity of the poem" through a double approach: the transfiguration of the times of history and the creation of **mundus imaginalis.** Thus, the poet re-knots both with the genuine onto-cognitive (orphic) valence of the word, and with what lies beyond the image and the word: the ineffable "last core". Putting into the equation the **revolution*** and ***revelation**, i.e. **the anatomy of reality and the metaphysics of the real** – the real understood, in Heisenberg's footsteps, as the indexable area of reality – Valeriu Matei is par excellence a poet of ontical plenitude. Therefore, his poetic equations, crystallized both in **aqaforte** or in **sfumatto** at the textual level, acquire the aura of the theorem. Or, etymologically, the theorem (gr. **θεωρείν**) refers to contemplation: an active contemplation (thinking-**enérgeia**) of reality in all its abysmal complexity that surrounds the seen face and the unseen face of life, the manifest face and the hidden face of death. A metaphysical echo of this complexity, Valeriu Matei's poetry transcends both his glod and his despairs.*

Keywords: *Areas of Reality, Heisenberg, Coşeriu, poetic Equation/Theorem, Valeriu Matei, metaphysical enlightenment.*

I. Realitate – limbaj – poezie și *poetizat*

Sclipitorul eseu din 1956 al lui Octavio Paz, *El arco y la lira*, începe astfel: „Poezia este cunoaștere, mântuire, putere, abandon. Operație capabilă să schimbe lumea, activitatea poetică este revoluționară prin natura sa; exercițiu spiritual, ea este o metodă de eliberare interioară. Poezia dezvăluie această lume; creează o alta."[1] Personal, văd în această aserțiune nu doar una dintre cele mai cuprinzătoare priviri asupra esenței bivalente a poeziei – revelație a lumii-*lumen*/creație de lumi –, ci și o exemplară punere în exergă a orizontului deschis, gödelian, în care emerge inepuizabila complexitate a realității, aceeași despre care scriu, între alții, Fernando Pessoa, Werner Heisenberg sau Edgar Morin.

Bunăoară, într-o pagină din *Cartea neliniștirii* (datată 25 iulie 1932) – tulburătorul jurnal pessoan apărut abia în 1982 –, poetul portughez nota: „Nu există altă problemă decât cea a realității, și e vorba despre o problemă insolubilă, dar cât se poate de vie. De unde să știu eu care e diferența dintre un arbore și un vis. Arborele pot să-l ating; cât despre vis, știu că-l am. Ce înseamnă de fapt toate astea?" (Pessoa, 2012: 400). Un răspuns se află într-un alt text, vecin de destin cu jurnalul lui Pessoa. Este vorba despre *Filosofie. Manuscrisul de la 1942*, al lui Werner Heisenberg, studiu de asemenea inedit până în 1984, în care fizicianul denunță clivajul cartezian *res extensa-res cogitans* (realitate obiectivă/realitate subiectivă) ca o grosolană simplificare, rezonând astfel cu Husserl („absurditate ascunsă") sau Heidegger („modalități fundamentale ale ființei"). Pentru Heisenberg, realitatea este o continuă *fluctuație experiențială* pe care conștiința o percepe și o dispune în *ansambluri de conexiuni nomologice*.

[1] „La poesía es conocimiento, salvación, poder, abandono. Operación capaz de cambiar al mundo, la actividad poética es revolucionaria por naturaleza; ejercicio espiritual, es un método de liberación interior. La poesía revela este mundo; crea otro" (Paz, 1999: 33, t.m.).

Cu toate că, din pricina abundenței sale infinite, „nu vom parveni niciodată la un portret exact și complet al realității”[1], fizicianul-filosof distinge trei mari *regiuni/niveluri de realitate*, în funcție de incidența procesului de cunoaștere – determinare/indeterminare a ecuației subiect-obiect: 1. nivelul lucrurilor obiectivabile independent de procesul cognitiv (fizica clasică); 2. nivelul fenomenelor inseparabile de procesul cognitiv (fizica cuantică, biologia, psihicul); 3. regiunea realităților create în procesul de cunoaștere (concepte, poezie, experiența religioasă/metaforele divinității). Mutând accentul de pe *Realität* pe *Wirklichkeit* – sau: de pe *res* pe *agere* –, Heisenberg transgresează radical empirismul logic sau relația hegeliană biunivocă real-rațional[2]. „Realitatea efectivă” și realitatea *a*fectivă (evenimentele sufletești, subiective) sunt „zone” ale aceleiași realități ce integrează inefabilul, fundamentele ultime ce nu se lasă aprehendate decât prin metaforă și alegorie[3]. Percepând realitatea ca totalitate a conexiunilor (dinamismelor) ce nutresc viața și proclamând *identitatea* dintre *viață* (experiență activă, *enérgia*) și *lume*, Heisenberg suprimă clivajul scientist subiect-obiect, interioritate-exterioritate; implicit, conceptele clasice de spațiu și de timp se văd proiectate în sfera „facultăților creatoare”.

O concepție similară vom întâlni mai târziu la Edgar Morin, atât în amplul său edificiu *La méthode* (șase tomuri între 1977 și 2004), cât și în alte scrieri, precum *Mes démons*, de pildă: „Realul și imaginarul – scrie gânditorul francez – sunt întrețesute și formează complexul existențelor noastre și al vieților noastre. Realitatea umană în sine este semi-imaginară”[4]. Iată, aici, un al doilea răspuns la întrebarea lui Pessoa; copacul și visul, palpabilul și consistența fără subzistență aparțin aceleiași realități ce cuprinde *viață* și *lume*. E o realitate de care poeții – spre deosebire de cartezienii incurabili, captivi ai logicii aristotelice (terț exclus) sau ai ideologiilor obtuze – nu sunt deloc străini, ba dimpotrivă. Spre exemplu, în rezonanță cu Octavio Paz, Roberto Juarroz afirmă că „poezia *deschide scara realului* (spațiu, timp, spirit, ființă neființă) și schimbă viața, limbajul, viziunea sau experimentarea lumii [...]; poezia *sporește realitatea*, adaugă real realului, ea este realitate”[5]. Și, ceva mai departe: „la poésie est la vie non fossilisée au défossilisée du langage” (Juarroz, 1987: 22). Văd în aceasta o convergență cu viziunea lui Heisenberg, pentru care limbajul – fundamental în teoria cunoașterii – nu este rocă, ci *humus* fecund ce se formează pornind de la acțiune și experiență. În alți termeni, atât savantul – fizician al infinitului cuantic –, cât și poetul – fizician al devenirii sensului – consideră limbajul drept *sursă a sensului* și nicidecum simplu vehicul al acestuia, așa cum îl socotea raționalismul în forma sa clasicizată. Aidoma realității – fluctuație continuă –, limbajul este joc permanent de actualizare-potențializare semantică, în funcție de conexiunile intratextuale: „Dacă poetul poate exprima gânduri ce nu pot fi reproduse în limbajul obișnuit – scrie Heisenberg –, este tocmai întrucât cuvintele primesc o nouă semnificație din conexiunea în care se află, din rezonanța cu alte idei și din forma poetică a propoziției”[6].

Or, o astfel de concepție se învecinează îndeaproape cu viziunea lui Octavio Paz sau Roberto Juarroz (a poeților, în genere). Pentru cel dintâi, „Două forțe antagoniste locuiesc în poem: una de elevație sau dezrădăcinare, care smulge cuvântul din limbaj; alta de gravitație, care îl aduce înapoi. Poezia este creație originală și unică, dar este și lectură și recitare: participare [...]. Poetul și cititorul sunt două momente ale aceleiași realități”[7]. Se vede limpede că poetul mexican vizează aici

[1] „On ne peut jamais parvenir à un portrait exact et complet de la réalité” (Heisenberg, 1998: 254).

[2] În *Critica rațiunii pure*, Kant înțelege prin *Wirklich* ceea ce se află în legătură cu condițiile materiale ale experienței, iar prin *Realität*, materia transcendentală a oricărui lucru ca „lucru în sine”.

[3] „Du fondament ultime de la réalité on ne peut parler que par allégorie” (Heisenberg, 1998: 385).

[4] „Le réel et l’imaginaire sont co-tisés et forment le complexux de nos êtres et de nos vies. La réalité humaine en elle-même est semi-imaginaire” (Morin, 2008: 315).

[5] „la poésie *ouvre l’échelle du réel* (espace, temps, esprit, être, non-être) et change la vie, le langage, la vision ou l’expérience du monde [...]; la poésie *crée plus de réalité*, ajoute du réel au réel, elle est réalité” (Juarroz, 1987: 15-16).

[6] „Si le poète peut exprimer des pensées qui ne peuvent pas être redites dans la langue ordinaire, c’est précisément parce que les mots reçoivent une signification nouvelle de la connexion dans laquelle ils se trouvent, de la résonance avec d’autres idées et de la forme poétique de la proposition” (Heisenberg, 1998: 257).

[7] „Dos fuerzas antagónicas habitan el poema: una de elevación o desarraigo, que arranca a la palabra del lenguaje; otra de gravedad, que la hace volver. El poema es creación original y única, pero también es lectura y recitación: participación. [...]. Poeta y lector son dos momentos de una misma realidad” (Paz, 1999: 61).

mecanismul de constituire a sensului, trasând o linie care duce de la funcția comunicativă la *funcția semnificativă* a limbajului și care *ne* duce, astfel, în miezul filosofiei coșeriene a integralismului lingvistic.

De altfel, noima excursului meu teoretic liminar – conturarea celui mai apropriat cadru pentru hermeneutica poeziei lui Valeriu Matei – implică tocmai relația realitate-limbaj-poezie, de unde și alura de *sparsa colligere* (filosofic/poetic/științific). Într-adevăr, aducând laolaltă toate valențele invocate de către Octavio Paz (cunoaștere, putere, mântuire, abandon, revoluție, protest, introspecție, dezvăluire/instituire de lume), creația lui Valeriu Matei probează, pe de o parte, o complexitate izomorfă realității în accepțiunea vizionară a lui Heisenberg – caz rar în poezia românească –, iar pe de altă parte, ea este o reflecție subiacentă asupra sensului ce se edifică *prin*, dar *dincolo* de limbaj. De aceea, simultan cu revizitarea conceptului de realitate, valorizarea gândirii lui Eugeniu Coșeriu asupra ecuației limbaj-poezie este chemată să limpezească orizontul călătoriei în cosmosul poetic vizat. Mă voi rezuma la două remarci ce se impun cu intensitate comparabilă.

Prima dintre acestea privește acreditarea limbajului poetic ca limbaj absolut (ca „pură creație de semnificate") din bine-cunoscuta teză coșeriană, implicit, problematica *alterității*. În viziunea lui Coșeriu, identitatea limbaj-poezie este una doar *de esență*, în măsura în care subiectul creator este considerat exclusiv în relație cu creația sa, ceea ce presupune absența alterității[1]. Totuși, coroborată cu cea de-a treia zonă de realitate din sistemul lui Heisenberg – zona în care creația și cogniția merg laolaltă/zona creației de lumi ale sensului –, problematica dobândește o altă lumină. Adaug, în aceeași direcție, că, procedând la o analiză foarte amănunțită a operei coșeriene, Oana Boc avansează ideea că „intersubiectivitatea (alteritatea) în poezie trebuie să fie înțeleasă ca o proiecție a subiectivății creatoare (absolute) înseși"; „poetul își asumă alteritatea ca fiind coincidentă cu propria subiectivitate absolută" (Boc, 2007: 32). Eu asociez acest nou tip de alteritate cu forța gravitațională a limbajului poetic, semnalată de către Octavio Paz, i.e. cu nivelul articulării sensului textualității poetice[2]. Fără această valență (intersubiectivă) creația poetică n-ar fi decât o întunecată, impenetrabilă monadă de obiectivări eșuate ale conștiinței. Ca *participare*, însă, poemul străbate „ultima frontieră, cea a lecturii" (Mircea Braga), dezvăluind, prin metaforă și simbol, o veritabilă lume de esențe semantice. De aici decurge a doua remarcă.

În același text din 1942, înscriindu-se pe o direcție teoretică deja configurată – între alții, de către Ernst Cassirer –, Heisenberg notează că „tot ce ține de ordinea spiritului, fie că se manifestă în limbaj, în știință sau în artă, se sprijină pe intervenția și forța simbolurilor"[3]. Raportându-ne la cea mai elevată/complexă regiune de realitate, aceea a facultăților creatoare al căror vârf de lance este poezia, ține de evidență că simbolizarea (prin extensie: metafora, alegoria) se impune drept condiție *sine qua non* a „obiectivării conținuturilor intuitive ale conștiinței" la care se referă Eugeniu Coșeriu. În alți termeni, conținuturile intuitive – și *intelective*, îmi îngădui să adaug – ale conștiinței poetice răzbat în zarișteа universalității grație „plenitudinii funcționale a limbajului". Or, o atare plenitudine nu poate fi atinsă decât prin – vorba lui Octavio Paz – „dezrădăcinarea" limbajului din planul comunicării și înrădăcinarea lui în planul *semnificării*, acolo unde simbolul devine suveran. Nu întâmplător, Eugeniu Coșeriu postulează că lingvistica textului trebuie să fie o *hermeneutică a sensului*.

Consider că, ancorată în relația *realitate-limbaj-poezie*, hermeneutica sensului este și cea mai potrivită poartă de acces în cosmosul poetic al lui Valeriu Matei, singura în măsură să-i pună în cuvenita lumină *poetizatul*. Conceptul de *poetizat*/*das Gedichtete*, în care văd delta tuturor cărărilor conceptuale creionate adineauri, este definit de către creatorul său, Walter Benjamin, drept „unitatea

[1] *Teze despre tema „limbaj și poezie"*, în Coșeriu, 2009: 164-165.

[2] Desigur, discuția este mult mai vastă. Semnalez doar conexiunile posibile cu teoria lui Nietzsche din *Nașterea tragediei* despre eul liric/poetul Archiloc, care se proiectează în afară ca eu „etern și cu adevărat în străfundul lucrurilor" (Nietzsche, 1978: 198), precum și eseul lui Ștefan Aug. Doinaș despre „măștile adevărului poetic": poetul nu exprimă niciun adevăr îngust al vieții sale personale [...], *ci produce măști personale ale adevărului lumii și vieții* (s.a.)" (Doinaș, 1992: 97).

[3] „tout ce qui est de l'ordre de l'esprit, que ce soit dans le langage, dans la science ou dans l'art, repose sur l'intervention et sur la force des symboles" (Heisenberg, 1998: 347).

sintetică a ordinii intelectuale și a celei intuitive. Această unitate își capătă configurația ei particulară ca formă interioară a unei creații particulare [...]. Poetizatul se vădește a fi trecerea de la unitatea funcțională a vieții la unitatea funcțională a poemului" (Benjamin, 2015: 6, 8).

II. Valeriu Matei, *scrib al Realității*

1. Rama hermeneutică. *Daimon* și *thêmata*

Într-un percutant eseu din 1936, *Generație și creație*, Tudor Vianu sesiza o dublă valență semantică – mutual-contradictorie – a noțiunii de generație: *cadru* de manifestare și *opreliște* pentru elanul creator. De aceea, notează cărturarul, „figurile cele mai de seamă ale culturii omenești trebuie căutate printre acei creatori izolați în timpul lor, care din unghiul unei singurătăți adeseori dureroase au privit departe" (Vianu, 1980: 167).

Este exact cazul lui Valeriu Matei. Poetul nu practică nici jocurile combinatorii de superficii – specifice postmodernismului (optzecist), ba, dimpotrivă, le ia în răspăr! –, nu celebrează nici horațianul *odi profanum*, ci scrutează *mixturile configurative ale realității plenitudinar-abisale*, transpunându-le în cuante de sens *prin* și *dincolo* de „lâna de aur ce zace/ în cristalul senin al cuvintelor" (*Tristul cânt al formelor*). În alți termeni, ceea ce îl singularizează decisiv pe Valeriu Matei în raport cu congenerii săi este *intuiția intelectuală*, „singura care conduce către adevărata cunoaștere metafizică" (Guénon, 1993: 80). În opera sa, *poetizatul* – ca articulație dintre unitatea funcțională a vieții și unitatea funcțională a poemului – ia naștere prin dislocarea lui *a privi* de către *a vedea*: „libertatea de a privi/ semnează un pact orb/ cu libertatea de a vedea" (*Pact*). Infrarațională, intuiția sensibilă este apanajul poeților de pluton, încartiruiți fie de sentimentalitatea flască, fie de farmecele clipei însămânțate ideologic, fie de relativismul generalizat.

Intuiția intelectuală, în schimb, transgresează „Olimpul arătării" (cu o vorbă a lui Nietzsche) și, deopotrivă, raționalismul cartezian. Așa se face că, străbătând vifornițele mai vechi sau mai noi ale istoriei, cu avalanșe de cruntă suferință fizică și morală, Valeriu Matei scrie o poezie anaabazică (apotropaic-vizionară), în elevațiile căreia eclozează o multitudine de orizonturi temporale și onto-cognitive. „Siberia de zgură", geografia glisantă pe banda lui Möbius, mitul homeric, heralzii negurii, Zenon, „coloneii mitropoliți", Mucius Scaevola, Empedocle, câinele celest „înghițind antimateria", eul risipit între azi-mâine-mit, orașul schilod și amnezic, câinele vagabond, „jaguarul cuvintelor false" etc., etc., toate acestea nu sunt decât câteva cristalizări nodale ale realității *plenare*, veritabila sursă nutritoare pentru o creație ce scapă conceptualizărilor reductiv-utilitare. Complexitatea ei intrinsecă ține, așadar, de evidență; aidoma, și corolarul acestor considerații cu tonalitate asertivă: în pofida străduințelor exegezei serioase, Valeriu Matei nu este un poet clasificabil. Adică: precum s-a spus, el este și tradiționalist-modernist (Eugen Simion), și optzecist/neoavangardist (Dumitru Corbu), și „un caz de postmodernism premodern" (Theodor Codreanu), și poet-tribun cu „verbul energic și fulgerător" (Grigore Vieru). Dar niciuna dintre formulele citate nu-l poate cuprinde pe de-a-ntregul. Iar asta, pentru că, înainte de orice, limba poetică a lui Valeriu Matei „e străpunsă de idee" (Ioan Alexandru), el fiind „un reflexiv de solidă cultură umanistă" (Constantin Ciopraga), un „poet al singurătății sfâșietoare", „grav-meditativ, elegiac și liturgic" (Mihai Cimpoi).

Sintetizând și ducând mai departe aceste spicuiri (pe care nu le sporesc aici și acum), voi spune că *dubla endosmoză* ce configurează poetizatul creației lui Valeriu Matei – *viață/imaginar*, *etic/estetic* – constituie argumentul crucial pentru a-l considera *poet al Realității*. Se vede limpede că nu este vorba despre un poet *realist*, cocoțat pe scara convențională a fenomenalității, cum s-ar putea crede în pripă, ci de un autentic *scrib al Realității*, acest de pe urmă concept încapsulând sensurile decelate mai înainte pe urmele unor Heisenberg, Pessoa sau Morin. Este vorba despre realitatea la modul absolut, în plasma căreia *a cunoaște* și *a înțelege* merg laolaltă, aruncând punți între palpabil/„patria vieții" și adâncimile învolburate ale ipseității; dar și către indicibil totodată, căci fiorul apofatic străbate de asemenea această creație: multe poeme „se învăluie în mister și sacralitate" (Grati, 2019: 22). Nimic mai firesc: scrib al Realității fiind, poetul îi iscodește deopotrivă margini și

nemargini, catastrofe și rare, inefabile clipe de grație. „În țara-mi sfâșiată urmăresc/ singura pradă sacră – poezia"; *mysterium fascinans* și *mysterium tremendum*.

Privită, așadar, global, opera lui Valeriu Matei se dezvăluie ca un tărâm pe care „ontologia afectivă" (Stephane Lupasco) – sau: „sinestezia afectivă" (Michel Dufrenne) – se împletește inextricabil cu gnoseologia poetică, un tărâm pe care orice „isme" pălesc. Efectul său cultural țintește omul deplin, atât ca realitate reală – trăitor într-o blestemată „patrie a vieții", cât și ca realitate mitică – trăitor într-o „Grecie imaginară" –, dar și ca potențialitate reală a „ecstaziei intelectuale" ce deschide orizontul abisal al „ultimului miez". De la *Stâlpul de foc* (1980) la *Ziliada* (2008) – drum presărat în răstimp cu *Somn de lup* (1990), *Moartea lui Zenon* (1994), *Dimineața marelui oraș*, *Orfeu și singurătatea* și *Grecia imaginară* (2003) –, creația lui Valeriu Matei are drept forțe portante *revoluția* și *revelația*, actul etic și actul estetic, îmbinate, constituind adevărata dimensiune poetică a existenței, adevărata *insurecție a inteligenței* într-o epocă tot mai desacralizată. Astfel, *thêmata* (în sensul lui Holton) și *daimonul* (în sens socratic) se regăsesc în limbajul creației-comprehensiune a Realității.

Covalența revoluție-revelație/creație de lumi este totodată și atractorul hermeneutic cel mai apropriat pentru punerea în exergă a zonelor de creație (*thêmata*), distincte dar inseparabile, ce cristalizează *poetizatul* acestei opere. Se pot distinge, astfel, o zonă situată în zodia ființei ultragiate de vitregia timpurilor și o zonă de iluminare reflexiv-contemplativă, care stă sub zodia realității plenitudinare (sensibil/numenal). Pe de o parte, revolta și imperativul trezirii la *logos*, pe de alta – *interogația ontologică* și obiectivarea/universalizarea logosului (în toată pletora semantică: rațiune, cuvânt, revelație) de către conștiința integratoare/*daimonul* poetului. Prima zonă e cunoscută (convențional) ca *poezie a rezistenței*, pe cea de-a doua o voi numi *poezie a gândirii* („Toute pensée commence par un poème, scria Alain într-o glosă la Valéry). Dar cum cele două zone sunt reciproc-contigue, ele constituie o unitate gödeliană: *poezia Realității*. Semnalez aici doar doi *functori de relianță*: infuzia culturală de profunzime (la nivelul conținuturilor) și dezvoltarea fractalică a simbolurilor fundamentale (la nivelul formei). Dacă – după cum spune Thomas de Koninck – „scopul culturii este să ne trezească și să ne mențină treji. Nu există alt remediu împotriva crizelor" (De Koninck, 2001: 184), simbolul are menirea de a deschide cărări către „ultimul miez"; el este *ecuantul* care, conciliind conceptul cu inefabilul, (re)învestește ființa atât ontologic, cât și cognitiv.

Acesta fiind cadrul hermeneutic în care proiectez opera lui Valeriu Matei, din pricini exclusiv metodologice voi proceda la survolul zonei menționate mai întâi, pentru a poposi, mai apoi, în miezul ecuațiilor sale lirice, care constituie însuși miezul cosmosului său poetic.

2. *Noaptea de vâsc* sau *„săgeata unită cu ținta"*

După cum spuneam, nu mă voi opri analitic aici și acum la incandescenta poezie a rezistenței antisovietice și anticomuniste – deloc monocordă, desfășurată dinamic ca formulă și antologată în splendidul volum din 2019, *Noaptea semnelor* –, poezie reprezentativă, de altfel, pentru denunțarea oricărei barbarii mai vechi sau mai noi. Cea mai prezentă în exegeză, această creație-manifest reclamă o altă amploare și de aceea în contextul de față țin să fac doar câteva succinte precizări constatativ-sinoptice. Scrisă în *aquaforte*, poezia în cauză dă învoaltă expresie nu doar revoltei, ci și amărăciunii induse de perpetuarea (*sine die*) a sfâșierii naționale. Din acest punct de vedere, Valeriu Matei aparține alesului herb de „cântăreți ai neamului", precum Hölderlin, Vieru, Pessoa sau Eminescu, cel care vorbea astfel despre *laolaltă și împreună*: „acest laolaltă și împreună, și icoana lui estetică, ne face să ne ținem și mai mult laolaltă și-mpreună" (Eminescu, 1993: 1088). Fără „icoană estetică", numele eminescian pentru cultura națională, „laolaltă și-mpreună" este înlocuit de mase, iar masele, nota Vintilă Horia, nu cred „decât în ceea ce le seamănă, adică în ficțiuni și în călăi". (De aceea, scrie poetul „Aleluia, aleluia/ pentru-un neam al nimănuia", căci „gâdele așteaptă în umbră până când/ ideea masacrării devine împăcare".) Rușinându-se de „laolaltă și-mpreună" și condamnându-l în numele „corectitudinii politice", noua religie seculară a zilelor noastre, „scorpionii scuipăreți" blamează și „icoana estetică", asimilând-o neglijent și

peiorativ pașoptismului. Vorba lui Barbu: „nebună ispravă!”. Nu degeaba, referindu-se tocmai la injusta valorizare a poeților din Basarabia, „conștiința națiunii”, Eugeniu Coșeriu spunea răspicat: „Cum s-ar putea pretinde ca acești poeți să nu-și cânte poporul și să nu arate că se găsesc într-un moment agonic, în sens etimologic, adică într-un moment de luptă pe viață și pe moarte? Și [...] dacă au universalizat acest sentiment, trebuie să-i prețuim, să înțelegem că așa trebuie să facă și că au făcut bine cât și cum au făcut” (Coșeriu, 1994: 180).

Prin urmare, „patria vieții” lui Valeriu Matei, o adâncă „noapte a semnelor” – în care somnul treaz al lupului dacic se întretaie cu suflul ursului siberian, iar „potcoavele ideilor/ poleite cu aurul sfidător/ al turlelor Kremlinului” zupăie amarnic, îngroșând „zgura fără de capăt a înstrăinării” –, nu este o patrie naivă și de ocară, orice ar zice neofiții ori gureșii scorpioni mai mult sau mai puțin tricolori. Este o „noapte de vâsc surdă și oarbă”, pe care intuiția intelectuală a poetului o concentrează într-un climax de neliniște abisal-metafizică: „Frig. Parcă stau în fața ușii ce dă spre neant/ Și cineva apasă pe clanță” (*Dimineață moscovită*). Or, adepții consecvențelor de giruetă n-au intuiția neantului, nici ca pericol, nici ca nirvana. Dar să-i lăsăm în plata Domnului, vorba lui Marțial: *difficiles nugae!* Esențial este că, dincolo de lectura alegorico-politică, întreținută de valența revoluționară *genuină* a poeziei, după justa remarcă a lui Octavio Paz, creația lui Valeriu Matei se impune prin forța de cuprindere/sublimare în ecuație poetică a tenebrelor și luminilor ce împresoară și definesc dintotdeauna ființa. Dacă, precum postula Hölderlin (în *Patmos*), „unde-i primejdie, sporește/ Și mântuirea”, aceasta este pentru că, scrie Valeriu Matei (în poemul *Ahile cel iute de picior*, 1981), „în miezul forței crește slăbiciunea”, călcâiul vulnerabil fiind „puterea sumbră ce zidește-altare/ prin care golul trece-n veșnicie”. Numai că cel care a proclamat „moartea lui Zenon” știe la fel de bine că „vremea care s-a dus e chiar timpul ce vine” (*Paradoxuri provinciale*).

Căutare *de sens* (orizontal) și căutare *a sensului* (vertical) – după cum vom vedea, căci, citim în *Ziua a douăsprezecea*, „uscatul și apele, înaltul și adâncul rodesc și duc la împlinire/ fructul dezlegării înțelesului” –, poezia lui Valeriu Matei, în globalitatea ei, se ridică împotriva hiperteliei deconstructiviste a timpului nostru, „vreme de secetă” dominată de „teologia evenimentului” (Caputo), de alexandrinismul metafizicii/„gândirea slabă” (Vattimo) sau de spectrele „corectitudinii politice” mai vechi sau mai noi; semn că „săgeata unită cu ținta” (*Imagine și real*) traduce ascuțimea intuiției intelectuale!

3. De la Zenon la Heraclit sau Chipurile realității

Realianța ireductibilă dintre „patria vieții” și lumea Sensului este nutrită de fluctuația inepuizabilă a Realității, așa cum lasă să se întrevadă volumul-deltă din 2015, *Ecuațiile disperării*. Într-adevăr, conjugând energiile ostroavelor poetice anterioare, acest volum ilustrează pregnant modul/ modurile în care poemul transfigurează timpurile istoriei, cu toate zăpoarele sale, sporind astfel scara realului prin adâncă iscodire și prin creația de *lumi imaginale* (*mundus imaginalis*, la Henry Corbin: lumi mediane și mediatoare sensibil/inteligibil), lumi ce reînnoadă cu valența onto-cognitivă genuină (la rându-i), i.e. *orfică*, a cuvântului, cât și cu ceea ce se află dincoace și dincolo de imagine: „Dincoace de imagine, zace lumea limbajului, a explicațiilor și a istoriei. Dincolo, se deschid porțile realului: *semnificație și non-semnificație* devin termeni echivalenți (s.a.)”[1].

În pofida istoriei ce avansează *cahin-caha*, după cum scria Rabelais, și după cum creația lui Valeriu Matei o atestă grație erudiției sensibilității (intelecția conjugată cu intuiția), poetul edifică o *Weltansicht* transgresivă (oblăduită de orbite transtemporale și transspațiale). Într-adevăr, ecuațiile sale poetice, corolar al creației mateine, încarnează semantic o dublă relianță: relianța infinitului cu preajma – prin transgresarea zonei de realitate obiectivabilă –, și, respectiv, relianța timpurilor – prin surmontarea aporiilor istoriei/„morții și vieții”[2]. Construite pe fundamentul (etimologic

[1] „Más acá de la imagen – spune Octavio Paz – yace el mundo de la idioma, de las explicaciones y de la historia. Más allá, se abren les portas de lo real: *significación y non- significación* se vuelven términos equivalentes (s.a.)” (Paz, 1999: 139).

[2] Nu întâmplător, Victoria Fonari interpretează simbolul Troiei din opera lui Valeriu Matei ca „portalul oglindirii prezentului” (Fonari, 2020), iar Dragoș Vicol scrie despre „condiția sacerdotală” a poeziei sale (Vicol, 2012).

al) identității, poemele-ecuație reliefează pregnant nu doar articularea dinamismelor semnalate, ci, implicit, mecanismul de devenire textuală, i.e. de *devenire fractală* a sensului în text, ceea ce constituie *poetizatul* propriu-zis al creației mateine (în accepția lui Walter Benjamin): „toate unitățile din poem apar deja într-o interpenetrare intensă [...], elementele nu sunt sesizabile niciodată în stare pură, ci sesizabilă este numai articularea relațiilor, înăuntrul căreia identitatea fiecărei esențe singulare este funcția unei înlănțuiri infinite de serii, în care se desfășoară poetizatul" (Benjamin, 2015: 14).

Tocmai acesta este mecanismul actului de poeză manifest în amplul poem *Ecuații lirice din ultimul deceniu* (1992), primul dintre cele două asupra căruia îmi îngădui un foarte succint popas hermeneutic spre a ilustra nemijlocit că Valeriu Matei este un redutabil scrib al Realității.

Forța nucleară și totodată *atractorul fractal* al poemului se află în cea de-a doua secvență:

„Merg cu realitatea în brațe și ea moare pe drum
și renaște invers, cu capul ascuns
în placenta zilei de ieri."

Văd aici o formă de kenoză eșuată (aberantă), căci, deși temătoare de moarte, realitatea se golește de sine –

„Nu am forța să-nfrunt
deprinderea robiei – îmi zice – sunt slabă,
mi se vede apa prin gât când o beau." –,

expunându-și în schimb fie cadavrul – „realul epuizat,/ stors de imagini și pus de viu la uscat/ pe șiruri de cuvinte fără de nerv" –, fie apărând ca anamorfoză dezvoltată fractalic; spicuiesc din poem: „realitate încâlcită", „nătângă", „lacrimogenă", „înghesuită", patentată sau năzuind, postmodern și zadarnic, la kenoză (căci „ajunge la un punct")[1].

Dacă în solul auroral fractalul comportă conotații exclusiv spațiale (dând și numele geometriei non-euclidiene promovate de către Mandelbrot), în tărâmul literaturii el se manifestă atât la nivelurile textual-imaginale, cât și la nivel *ideogenic*, ca *operator de constituire a sensului*. Astfel, în arborescența imagistică a poemului, cavalcada către invizibil și mit face ca realitatea să reurce pripoarele cuvintelor pe care a alunecat segmentându-și mirul:

„gonim spre periferiile văzului
unde realitatea nu e trucată
.....
avem privilegiul de-a fi orbiți
de avalanșa fenomenelor,
avem darul de-a fi clarvăzători în absență
și consolarea că Homer
vedea realitatea greacă
prin oglinzile însângerate ale mării
încremenite la țărmurile Troiei".

Ce înseamnă pentru subiectul creator absolut – raportat, adică, la această *nouă lume*, cu textură mitică – a fi clarvăzător în propria sa absență? Ei bine, consider că avem aici un bun exemplu de ceea ce Lévinas numește *subiectivitate dezapropriată* („l'Autre dans le Même"), Homer nefiind altceva decât însăși proiecția subiectivității creatoare. „Faptul de a *se* întreba și a *se* interoga nu suprimă răsucita îngemănare a Aceluiași și a Altuia, ci trimite la aceasta" (Lévinas, 2006: 69). Pe de altă parte, dar tot din perspectiva problematicii identității limbaj-poezie, ca sălaș al realității plenitudinare, intersubiectivitatea decelată este potențată de eșecul celor mulți de a sesiza această plenitudine:

„din cei porniți la drum
cu surle și trâmbițe,
cu cele zece porunci însușite în grabă

[1] Scris pe verticală, cuvântul final al poemului, *punct*, sugerează tocmai curgerea, risipirea, căderea în indistinct.

cei mai mulți au făcut cale-ntoarsă –
nopțile singurătății sunt abisale,
miedurile se învechesc pierzându-și aromele,
cuvintele se leapădă de înțelesuri
și, una câte una, poruncile se risipesc".

Vizionar și solemn, bântuit de imaginea realității care mijește dincolo de cuvinte și care secretează „înțelesul înțelesului" – invocat ardent în poemul *Ecuațiile disperării* (1993), la care voi poposi în final –, poetul dialoghează cu Bacovia (intertextual: „e-o noapte udă, grea te-neci"), Barbu, Baudelaire, Poe sau Shakespeare. Nu fac decât să semnalez acest aspect, și el solicitând o analiză de amploare; mă grăbesc, în schimb, să pun în relație – ca însemn al universalizării/universalității – nucleul *Ecuațiilor din ultimul deceniu* cu centrul poemului *Ulise* al lui Fernando Pessoa.

Dacă la Valeriu Matei subiectul creator merge cu realitatea în brațe, iar ea moare pe drum, renăscând estropiată în ziua de ieri și netrucată în plan mitic, Lisboetul percepe realitatea ca devenire a mitului:

„Mitul – nimicul care totul este.
.....
Astfel legenda-n depărtare
Pătrunde în realitate,
Și fecundând-o curge-n zare."[1]

Argonauți ai realității arhetipale – nedijmuită de formele determinării dintr-un deceniu în care „realitatea e dură, aci,-n danemarcă" sau dintr-o istorie anume (în filigran, Pessoa văzând fondarea Lisabonei) –, ambii poeți dezvăluie *mundus imaginalis* ca *nostos*: întoarcerea acasă înseamnă „cuprinderea" simultană de către conștiința creatoare a tuturor *zonelor realității* (văzute/nevăzute, trăite/gândite, palpabilă/mitică); armonia dinamic-contradictorie, exprimată de Heraclit prin imaginea arcului și lirei, este tocmai legea totalității în multipla și diafan-neguroasa ei splendoare.

Poezia ca *nostos* înseamnă, așadar, miezul însuși al acestei realități în care Nimicul, ca totalitate negativă, și Totul, ca totalitate pozitivă, se articulează organic. (În *La philosophie du non*, Bachelard spune că „tout n'est pas réel de la même façon", după cum „l'existence n'est pas une fonction monotone".) Versul ce deschide poemul lui Pessoa are o limpezime cristalină: „Mitul – nimicul care totul este". La Valeriu Matei, totalitatea negativă constituie catalizatorul pentru *lumea sensului de dincolo de cuvinte*, iar poemul *Ecuațiile disperării* o ilustrează exemplar[2].

Această inserție epiforică, împreună cu decupajul fenomenologic corespunzător algoritmului decelat, are rolul de a întregi crochiul meu hermeneutic. Poemul *Ecuațiile disperării* conturează mai întâi imaginea totalității negative ce coincide cu entropia sensului din „felul a gândi în comun nimicul/ efortul nimicului", într-un ambient de „târguri peste oase" unde proliferează „Gioconde învelite-n/ mantia de fum a unui zâmbet/ deschis o gară". Este „nimicul care te gonește din urmă" spre alte zări:

„Există ceva dincolo de cuvinte –
sensul ascuns al clipei ce s-a dus,
înțelesul înțelesului unde te miști
ca pe o mlaștină ce a prins
pojghiță subțire la soare
.....

[1] Traducere de Ștefan Aug. Doinaș. În versiunea lui Dinu Flămând: „Un mit este nimicul implicat/ În totul./ [...]/ Astfel legenda curge în tăcere/ Când de realitate-i absorbită/ Și, fecundând-o, prinde ea putere." În original: „O mito é o nada que é tudo./[...]/ Assim a lenda se escorre/ A éntrar na realidade./ E a fecundá-la decorre."

[2] Ceea ce îngăduie (și justifică) apropierea Matei-Pessoa, doar în treacăt făcută aici, este de asemenea aversiunea comună (contingentă, de altfel, viziunii despre realitate) pentru scriitura în care nu răzbate, fie și ca o boare, ideea misterului vieții și al limbajului, metafizica realității. Pentru Pessoa, literatura „arta căsătorită cu gândirea și realizarea imaculată a realității" (Pessoa, 2012: 52). Tocmai absența unui astfel mariaj îl determină pe Valeriu Matei să perceapă „literatura sovietică moldovenească", în poemul *Facerea*, ca pe un cuțit al lui Lichtenberg: cuțitul fără lamă, căruia îi lipsește mânerul.

există ceva dincolo de cuvinte
când mlaștină tăcerii se acoperă de solzi
peste care alunecă lotuși uscați
buni pentru o băutură a uitării
înțelesului înțelesului".

Acest ceva de dincolo de cuvinte – *înțelesul înțelesului* – are o vădită natură onto-transcendentală, și aceasta este paradigma pe care poetul o creionează:

„ridică-ți pleoapele și treci cu privirea
tot mai departe, până te vei face
pod paste mlaștină, sunet al luminii târzii
de dragul apropierii înțelesului
de dincolo de cuvinte".

Specificitatea înțelesului constă într-un act revelatoriu ce se actualizează „prin transgresiunea orizontului experiențial primar și a semnificației faptelor constituite în/prin limbaj" (Borcilă, 1997: 161). Orizontului experiențial primar este astfel potențializat la nivelul sensului conceput doar ca o *construcție socială*, așa cum ne-o sugerează plastic imaginea cuvântului corporalizat dintr-un poem al *Ziliadei*:

„literatura provinciei colcăie de apă,
dar și pe sub apă se cântă, se fredonează voios,
ochii holbați ai verbului
urmăresc substantivul *pește*
și-l atârnă în cârligul adverbului
ca pe un adevăr în ultimă instanță".

Grație însă cuvântului resimțit ca prag de lume a sensului – ontologic distinctă de lumea experienței empirice –, poezia lui Valeriu Matei transgresează integrator toate regiunile realității, inclusiv pe acelea ale cuvântului-humus. Într-un studiu despre Octavio Paz, Saúl Yurkievich notează: „Pe de o parte, cuvintele sunt câmpuri de energie, microcosmosuri mobile care se metamorfozează în interacțiune continuă, iar pe de altă parte sunt corpuri inerte, interpuneri opace între lume și conștiință"[1]. Dioptria hermeneutică îndreptată către *Ecuațiile din ultimul deceniu* și *Ecuațiile disperării* dezvăluie că pentru Valeriu Matei cuvântul și realitatea (viața-lumea) au aceeași textură, dinamic-contradictorie, ireductibil reflectată în *poetizatul* creației sale, o incandescentă înlănțuire de cuante semantice. Puse în ecuație (adică: simultan manifeste), intuiția sensibilă și intuiția intelectuală *absolutizează* deopotrivă realitatea (în înțelesurile lui Heisenberg) și limbajul (în accepția coșeriană).

Nu este, cred, de prisos să adaug, tot în chip de concluzie deschisă, că, mai mult decât expresie a unei „comunități intermonadice", ecuația sensibil-intelectiv face ca ecuațiile poetice ale lui Valeriu Matei să dobândească nimbul *teoremei*. Or, etimologic, teorema (<gr. θεωρείν) trimite la contemplație: o *contemplație activă* (gândire-*enérgeia*) a realității plenitudinare, realitate ce împresoară deopotrivă fața văzută și fața nevăzută a vieții, fața manifestă și fața tăinuită a morții. Este un adevăr poetic subtil, plăsmuit *in sfumato* de-a lungul creației. Am presărat câteva exemple în periplul meu, nu le reiau; trimit însă la alte câteva cristalizări oraculare: „văzutul nu-i tot ce se vede" (*Legitate imperială*); „suferința e mai grea decât moartea" (*Tatei*); „boala sclaviei e contagioasă/ și revine subit în chiar momentele gloriei" (*Lecția Spartacus*); „viața nu e decât un urcuș/ spre culmile morții"; „contemplarea nemarginii din afara nemarginii/ nu e nicicând cu putință" (*Întâia elegie*).

Ecleraj metafizic al imanenței, poezia lui Valeriu Matei îi transcende și glodul, și disperările: ea este o dezmărginită contemplație-construcție a *realității sensului*.

[1] „Por un lado, las palabras son campos energéticos, microcosmos móviles que se metamorfosean en continua interacción, y por otra parte son corpùsculos inertes, interpósitos opacos entre el mundo y la conciencia" (Yurkievich 1982: 111).

Bibliografie:

I.

MATEI, Valeriu, 2015*, Ecuațiile disperării*, Editura Tracus Arte, București.

MATEI, Valeriu, 2019, *Noaptea semnelor. Poemele rezistenței antisovietice și anticomuniste,* Prefața autorului, Notă biobibliografică de Claudia Matei, Princeps Multimedia, Iași.

II.

BENJAMIN, Walter, 2015, *Limbaj și istorie. Eseuri filosofice*, Selecție de Rolf Tiedemanu, Cu un eseu de Theodor W. Adorno, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și George State, Editura Tact, București.

BOC, Oana, 2007, *Textualitatea literară și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Appolinaire*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.

BORCILĂ, Mircea, 1997, „Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii", în *Revista de filosofie*, XLIV, nr. 1-2.

BRAGA, Mircea, *Ultima frontieră. Elemente de teoria lecturii*, 2018, Editura Ideea Europeană, București.

CIMPOI, Mihai, 2019, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ediția a IV-a reactualizată, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București.

CIMPOI, Mihai, 2011, *Critice*, IX, *Identitate și alteritate*, Editura Magna-Princeps, Fundaţia „Scrisul românesc", Chişinău-Craiova.

COȘERIU, Eugeniu, 2009, *Omul și limbajul său*, Antologie, argument, bibliografie și indici de Dorel Fînaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DOINAȘ, Ștefan Aug., 1992, *Măștile adevărului poetic*, Editura Cartea Românească București.

DUFRENNE, Mikel, 1976, *Fenomenologia experienței estetice*, Cuvînt înainte şi traducere de Dumitru Matei, Editura Meridiane, București.

EMINESCU, Mihai, 1993, *Opere*, XV, *Fragmentarium. Addenda ediţiei*, Ediţie critică întemeiată de Perpessicius şi îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române. Coordonatori Dimitrie Vatamaniuc şi Petru Creţia, Editura Academiei Române, București.

FONARI, Victoria, 2020, „Troia în creația lui Valeriu Matei – portalul oglindirii prezentului în confruntările dintre secole", în *Danubius Universitas*, Vol. 2, nr. 2, p. 45-49.

GRATI, Aliona, 2019, „Un postmodernist al conștiinței mereu agitate", în *Vatra veche*, Anul XI, nr. 6 (126), iunie, p. 21-22.

GUÉNON, René, 1993, *Criza lumii moderne*, Traducere de Anca Manolescu, Editura Humanitas, București

HEINSENBERG, Werner, 1998, *Philosophie. Le manuscrit de 1942*, Traduit par Catherine Chevalley, Éditions du Seuil, Paris.

JUARROZ, Roberto, 1987, *Poésie et réalité*, Traduit de l'éspagnol par Jean-Claude Masson, Lettres Vives, [Paris].

KONINCK, Thomas De, 2001, *Noua ignoranță și problema culturii*, Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Editura Amarcord, Timișoara.

LÉVINAS, Emmanuel, 2006, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență*, Traducere de Miruna Tătaru-Cazaban, Editura Humanitas, București.

MORIN, Edgar, 2008, *Mes démons*, Editions Stock, Paris.

NIETZSCHE, Friedrich, 1978, *Nașterea tragediei*, Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, în *** *De la Apolo la Faust*, Antologie de Victor Ernest Maşec, Editura Meridiane, București.

PAZ, Octavio, *El arco y la lira*, 1999, Prólogo de Juan Malpartida, Círculo de Lectores, Barcelona.

PESSOA, Fernando, 2012, *Cartea neliniștirii*, Traducere din portugheză, prefață și note de Dinu Flămând, Editura Humanitas Fiction, București.

PESSOA, Fernando, 2012, *Opera poetică*, Traducere din portugheză, prefață, tabel cronologic și note de Dinu Flămând, Editura Humanitas Fiction, București.

SIMION, Eugen, 2002, *Scriitori români de azi*, vol. 4, David & Litera, București-Chișinău.

VICOL, Dragoș, 2012, „Valeriu Matei – condiția sacerdotală a poeziei", în *Intertext*, nr. 1-2, p. 76-85.

YURKIEVICH, Saúl, 1982, *Octavio Paz, indagador de la palabra*, în Pere Gimferrer (ed.), *Octavio Paz. El escritor y la critica*, Editorial Taurus, Madrid.